DOHI ZSUZSÁNNA*

ORVOSTUDOMÁNY ÉS/VAGY IRODALOM.
PÁPAI PÁRIZ FERENC: *PAX CORPORIS*

„Fiacskáim, ne szóval szeressünk, se nyelvvel; hanem cselekedettel és valósággal.”

1 János 3:18 – Pápai Páriz Ferenc jelmondata

Kulcsszavak: *Pápai Páriz Ferenc, Pax corporis, orvos, tudományos*

PÁPAI PÁRIZ FERENC ERDÉLY „GALENUSA, ERASMUSA, DESCARTES-JA”

A 17–18. századi Erdély egyik legmeghatározóbb irodalmi személyisége, orvosa, tanára, filozófusa és kultúrpolitikus Pápai Páriz Ferenc (Dés, 1649. május 10. – Nagyenyed, 1716. szeptember 10.)¹ Református családban született, édesapja Pápai Páriz Imre író és lelkész, II. Rákóczi György udvari papja volt. Iskoláit Gyulafehérváron, Kolozsváron, Désen, végül Nagyenyeden a Bethlen-kollégiumban végezte. Tanárai között találhatjuk a 17. századi Erdély nagy coccejánus és karteziánus gondolkodóit, Fogarasi Mátyást, Csernátoni Pált, Nadányi Jánost, Csengery Istvánt, Enyedi Sámuel, Hunyadi Pált. Itthoni „alapszintű” tanulmányai elvégzése után, saját indíttatásból és „saját” pénzen külföldi tanulmányútra indult, Lipcsében orvostudományt, Heidelbergben filozófiát tanult, ahol a filozófia doktorává avatták. A heidelbergi akadémián felkínálták neki egy tanári állást, amit azonban nem fogadott el. Bázelen újra orvostudományt hallgatott, ahol tanárai a kor híres orvosai voltak: Johann Heinrich Glaser, Johann Caspar Bauhin, Johannes Zwinger, Johann Rudolf Wettstein I.² 1674-ben szerezte meg az orvosdoktori címet, a bázeli orvosi kar tagja lett, megbecsültségének bizonyítéka az

* DOHI Zsuzsanna (1981), drd., tanár, Apáczai Csere János Líceum, Kolozsvár.
E-mail: dohizsuzsa@gmail.com.

- 1 Vö. PATAKI Jenő, *Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) és kortársai, követői* = PATAKI Jenő, *Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből*, Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2004; Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, X, Bp., 1905, 404; DÉZSI Lajos, *Magyar történeti életrajzok. Pápai Páriz Ferenc 1649–1716*, Bp., Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 1899.
- 2 Johann Heinrich Glaser (1629–1675) görögöt, majd botanikát és anatómiát oktatott a bázeli egyetemén. Pápai rendkívül nagy elismeréssel emlékezik meg egykori professzoráról temetési beszédében: *Sancta Merx* Viri Nobilissimi, Excellentiss. Experientissimique, D. Joh. Henrici Glaseri, Phil. & Med. Doctoris ac in Celeberrima & antiqua Universitate Basiliensi patria, Anatom. & Botan. Profess. Publici meritissimi Piè in Domino denati, Oratione Panegyrica Parentali Laudata In Aula Medicorum aestiva Basileae, Anno M DC LXXV. Die XV. Martii. à FRANCISCO PARIZ, DE PÁPA, Medic. Doctore, Ejusdemque inclutae Facultatis Basileae Assessore, Transylvano Ungaro. Euripides ap. Stob. Sermon. I. 'Areta kai Qanousi lampei. Basileae, Typis Jacobi Bartschi, An. M. DC. LXXV. (RMK III. 2683), melynek magyar változata 1982-ben Budapesten a Magvető gondozásá-

is, hogy ő mondta kedves professzora, Glaser János Henrik halálakor a temetési búcsúbeszédet. 1675-ben visszatért Magyarországra, mind Debrecen, mind Kolozsvár városai megkínálták egy-egy orvosi állással, azonban Bihar vármegye orvosa lett. 1677-től id. Teleki Mihály kérésére, meghívására a fejedelemasszony, Bornemissza Anna, majd pedig a fejedelem udvari orvosaként működött. 1678-ban ajánlották fel neki először a Bethlen-kollégium görög nyelv, filozófia/erkölcstani tanszékét, ami biztos, állandó megélhetést jelentett volna az anyagi szempontból egyáltalán nem tehető Pápainak. Tanári ellenállás miatt csak 1680-ban foglaltatta el tanári katedráját, *physikát* tanított, majd később tantárgyai között szerepelt a *metaphysika*, illetve az *Apostolok cselekedeteinek*, valamint a *Rómabeliekhez írt levél* magyarázata is. Negyven évig dolgozott tanárként Nagyenyeden, a nagy kuruc-labanc összezsúpolások korában mentette a kollégium diákjait és tudását, kiterjedt külföldi kapcsolatrendszerét felhasználva segítette a tehetséges diákok peregrinációját, és nem utolsósorban írt/fordított. A 17. századi Erdély egyik legbefolyásosabb, kulturális és tudományos szempontból is rendkívül sokoldalú egyénisége volt: kiváló orvos, filozófus és irodalmár.

A köztudatba Pápai legtöbbször kiadott *Pax corporis*³ című orvosi munkájának köszönhetően, illetőleg a mai napig közkezen forgó *Dictionariuma*⁴ révén került be. 20. századi monográfiáirónk, Nagy Géza azonban sokkal többet lát Pápai Páriz Ferencben munkásságában: „A skolasztika nyűgeiből felszabaduló emberi szellem »ujjongó századában«, amely ugyanakkor Erdély és népei Habsburg-igába hanyatlásának időszaka is, Pápai Páriz Ferenc lankadatlanul alkotó, sokoldalú tudós, orvos, kollégiumi professzor és költő is egy személyben. Neve több mint egy emberöltőn át fémjelzi honi tudományosságunkat és a nagyenyedi Bethlen Kollégium történetét. Életműve enciklopédikus jellegével, karteziánus szellemével, anyanyelvűségével egyenes folytatása az Apácai Csere Jánosénak, másrészt korai előfutára a Csokonai üdvözlötte »hajnalhasadásnak« – a felvilágosodásnak. Kortársai Erdély Galenusának, Erasmusának, Descartes-jának nevezték. A mai olvasó a nagy elődök, európai és magyar kortársak humanista eszméinek és békeszeretetének méltó erdélyi megtestesítőjét s ma is ihlető, lelkesítő közvetítőjét látja benne”.⁵

ban jelent meg *A Glaserus-i Szent Hagyaték* címen. GeDeutsche Biographie, <http://www.deutsche-biographie.de/ppn118961349.html?anchor=adb> 2015. 04. 13.

Johann Caspar Bauhin (1606–1685) Pápai gyakorlati orvostudomány-oktatója. <http://www.hls-dhs-dss.ch/textes/d/D25840.php> 2015. 04. 13.

Johannes Zwinger (1634–1696) a bázeli egyetem teológiaprofesszora, Pápai nagy valószínűséggel dogmatikai és polemikus teológiai előadásait hallgathatta bázeli tartózkodása idején. <http://www.deutsche-biographie.de/ppn116002743.html?anchor=adb> 2015. 04. 13.

Johann Rudolf Wettstein I. (1614–1684) Pápai egyetemi évei alatt az Új Testamentum professzora. <http://www.deutsche-biographie.de/ppn115381406.html?anchor=adb> 2015. 04. 13.

- 3 PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Pax corporis*, azaz az emberi testnek belső nyavalyáinak okairól, fészkeiről, s azoknak orvoslásának modgyáról való tracta. Mellyet mind élő tudós tanítóinak szájokból, mind a régieknek tudós írásokból, mind pedig maga sok betegek körül való tapasztalásiból summáson öszveszedett, és sok ügyefogyott szegényeknek hasznokra, mennyire értelmesen, világosan magyar nyelven kiadott. Kvár, 1690 (RMK I. 1387) (a továbbiakban PÁPAI: *Pax corporis*).

- 4 Úó: *Dictionarium Latino-Hungaricum. Dictionarium Hungarico-Latinum*. Lőcse, 1708 (RMK I. 1746).

- 5 NAGY Géza: *Pápai Páriz Ferenc (1649–1716)* = Pápai Páriz Ferenc: *Békességet magamnak, másoknak*. Vál., jegyz., előszó NAGY Géza. Kriterion, Buk., 1977. 1 (a továbbiakban PÁPAI: *Békességet*).

Az irodalom, s így Pápai irodalmi munkássága is a kora újkorban több volt pusztán esztétikai, belletrisztikus jellegű szövegek gyűjteményénél, hiszen magába olvasztotta az emberiség tudásának, hagyományainak legjavát.⁶ A kora újkori irodalmár enciklopedikus műveltséggel rendelkezett, vagyis az általa szerzett szövegekhez irodalomtudósi nagysággal, kritikai és hermeneutikai értelmezési hálával való közelítés figyelemre méltó eredménnyel kecsegtet, hiszen ezen szövegek filológia értelmezése magában hordozza egy kora újkori személyiség, vagy ha úgy tetszik, egy kora újkori erdélyi tudós világlátásának feltárásának lehetőségét is.

TUDOMÁNYOSSÁG ÉS PIETIZMUS A KORA ÚJKORBAN

Amikor kora újkori tudományról, tudományosságról kívánunk beszélni, nagyon tisztán és világosan meg kell értenünk azt, hogy nem lehet és nem szabad azt a fajta jól körülhatárolt tudományrendszer számon kérnünk, amelyet a modern ember ismerni vél.

„... az egész filozófia olyan, mint egy fa, amelynek gyökere a metafizika, törzse a fizika, és a belőle kinövő ágak az összes többi tudományok, amelyek kiváltképpen a következő háromban foglalhatók össze: orvostudomány, mechanika és az erkölcsstan; mivel az utóbbi a többi tudományok teljes ismeretét feltételezi, a bölcsesség legvégső és legfelsőbb foka, azaz úgyszólván gyümölcse”.⁷

Amint az idézet is bizonyítja, Pápai Páriz Ferenc is sajátosan értelmezi a tudományok rendszerét és hierarchiáját. Descartes nyomán egy élő fához, egy nyitott organizmushoz hasonlítja a diszciplinák rendszerét, olyan fához, melyet bárki magáévá tehet, s ahol a filozófia minden tudományok törzse, melyből a többi tudományág kinő és fejlődik, annak érdekében, hogy létrehozzák a legfelsőbb értéket, a „gyümölcset”, a tudományok legnemesebbikét: az erkölcsant.

Tanulmányom célja a kora újkori diszciplináris és eszmei eklekticizmus megmutatkozásának, illetve kiegyensúlyozott, problémamentes működésének megmutatása Pápai Páriz Ferenc *Pax corporis*ában.⁸ Hogyan férhet meg egyetlen „fán” filozófia, erkölcsstan, fizika és orvostudomány?

Eddigi kutatásaim során nagyon sok kora újkori szövegben (függetlenül a szöveg alapvető tematikájától: kegyességi, filozófiai, politikai, történelmi) egyfajta kettősséggel, vagy ha úgy tetszik, eklekticizmussal szembesültem: „világi” és „túlvilági” tudás összekapcsolódásával,

6 SZENTPÉTERI Márton: *Egyetemes Tudomány Erdélyben. Johann Heinrich Alsted és a herborni hagyomány*. Universitas, Bp., 2008. 9.

7 PÁPAI PÁRIZ Ferenc: *Tyrocinium philosophiae verae – Az igaz filozófia kezdet (1705 előtt)* = PÁPAI: *Békességet* 311–322.

8 Pápai *Pax corporis*a egy, a béke (*pax*) fogalma köré épített koncepcionális egész alkotó sorozat része: *Pax animae* (1680) – A lélek békessége, *Pax corporis* (1690) – A test békessége, *Pax aulae* (1696) – Az udvar békessége, *Pax sepulchri* (1698) – A sír békessége, *Pax crucis* (1710) – A kereszt békessége.

vagyis azzal, ahogyan a régi, tekintélyelvű, vallásos tematikájú „irodalom” keresi a kapcsolatot az „új” tudományok ismeretrendszerével, módszertanával, nyelvével, illetve elfogadja ennek fordítottját, vagyis a kapcsolat keresését az új, észelvű természettudományok részéről. Kegyeségi szövegekben világi témák jelennek meg, jellegzetesen kegyességi műfajok „álruháját” öltik magukra kimondottan tudományos céllal megírt munkák, illetve tudományos okfejtések keretei között helyet kapnak erkölcsstani, sőt teológiai eszmefuttatások is.⁹

Ennek a világi-túlvilági tudományosság kettősségének egyik izgalmas és talán leghíresebb példájával foglalkozik a Johann Heinrich Alsted által képviselt „millenarista egyetemes tudományosság” és a herborni hagyomány erdélyi kibontakozását bemutató monográfiájában Szentpéteri Márton¹⁰, amikor többek között görcső alá veszi Descartes „disszimulációját”¹¹, vagyis azt a módot, ahogyan a modern tudomány prófétája eszméit oly formában, olyan „körettel”, illetve olyan, korábban a kegyességi irodalom sajátjaként ismert műfajokban (pl. meditáció) adja a nagyközönség elé, melyek annak a látszatát keltik, hogy tudományossága szépen megfér a kora újkori vallásos eszmékkel, és semmiképpen nem ássa alá a kereszténység fogalmát, vagy éppenséggel Isten létezésének bizonyosságát. Ezen elmélet szerint Descartes tudatosan közvetít olyan nézeteket, melyekben ő nem hisz, pusztán csak azért, hogy azok védelme alatt a maga kevésbé elfogadott, illetve a kor számára talán nehezen elfogadható nézeteit is népszerűsítse.¹²

Mindezek tudatában Szentpéteri hívja fel a figyelmet egy nagyon érdekes, látszólagos véletlenre egy kora újkori erdélyi magyar vonatkozású kéziratos szöveg kapcsán, mely kutatási szempontokat kínál tudományos és/vagy nem tudományos művek tanulmányozásához. Monográfiájában Szentpéteri Márton felveti annak a „problémáját”, hogy egy Porcsalmi András¹³ (a herborni hagyomány erdélyi képviselőinek, azaz J.H. Alsted és J.H. Bisterfeld jeles tanítványa és követője) által készített jegyzetben egymás mellé kerül két, a kora újkorban szembenálló bölcséleti hagyományt képviselő szöveg: azaz a pánszofista „harmadik erő”¹⁴ esz-

9 Csak szemelgetésképpen a 16–17. századból általam is tanulmányozott ilyen jellegű szövegek közül: Mindszenti Gábor: *Öreg János király haláláról (1540 körül)*; Kovácsóczy Farkas: *De Administratione Transylvaniae Dialogus* (1584); Magyari István: *Az országokban való sok romlásoknak okairól* (1602); Bocskai István: *Testamentomi rendelés* (1606); Pataki Füsüs János: *Királyoknak tüköre* (1626); S. Pataki István: *Ez Világnak Dolgainak Igazgatásának Mestersége* (1681); Pápai Páriz Ferenc: *Pax corporis* (1690).

10 SZENTPÉTERI: *i. m.*

11 Uo. 381.

12 A probléma, a kettősség valóságosságának bizonyítéka az úgynevezett Regius–Descartes-vita: Descartes arra törekedett, hogy annak a látszatát keltse, hogy tudományos eszméi nincsenek problematikus kapcsolatban a teológia eszmerendszerével, ellenfelei, köztük Regius éppen arra mutattak rá, hogy eszméi éppenhogy a teológia eszméinek aláadását célozzák meg.

13 Porcsalmi András (1617–1681) Johann Heinrich Bisterfeld (1605–1655) egyik legkiválóbb tanítványa volt. A Bisterfeld által gondozott Johann Heinrich Alsted (1588–1638) szellemi örökség, a millenarista egyetemes tudományosság eszméit hirdető szövegek bizonyos kéziratos másolatai Porcsalmi tollából kerültek ki.

14 „A 17. századra a helyzet némileg letisztultabbá vált. Követve Richard Popkin elképzelését, három nagyobb szellemi erő küzdelméről beszélhetünk immár, a szkeptikusokról egyfelől, s a velük vitatkozó új tudományt támogató új filozófiák híveiről másfelől, illetve egy bizonyos »harmadik erő« képviselőiről, akik az újítók hirdette »racionalista és empirikus gondolkodás elemeit teozófiai spe-

mevilágát tükröző Johann Heinrich Alsted által szerzett *Hortus artis inventivae suis areolis distinctus* és a kora újkori „tisztá” tudományosság atyjaként ismert Descartes *Meditationes de prima philosophiá*ból, pontosabban az első három metafizikai elmélkedésből készült kivonat. Szentpéteri Márton meglátásában van esély arra, hogy a két eltérő világszemléletet képviselő szöveg nem véletlenül kerül egymás mellé¹⁵, vagyis a kora újkori gondolkodó ember sem látta kizárólagos jellegűnek valamely eszmei irányzat elfogadását, sőt az ilyesfajta eszmei eklekticizmus gazdagabb lehetőségeket biztosított az ismeretelméleti bizonytalanság és az indifferenzizmus veszélye¹⁶ ellen.

Úgy gondolom, hogy Pápai a „harmadik erő” egyik legkiemelkedőbb erdélyi képviselője, munkái kapcsán nem beszélhetünk disszimulálásról, kegyessége, illetve istenhite nem kérdőjelezhető meg. Szövegeiben problémamentesen összeegyeztethető a „komoly” tudományosság a vallásos meggyőződéssel, még akkor is, ha tudatosan törekszik arra, hogy a tudományt kivonja a vallásos gondolkodás vagy ha úgy tetszik a skolasztika dominanciája alól.

Ugyanakkor a kor tudományossága és Pápai munkássága kapcsán is tisztáznunk kell néhány fogalmat, melyek hozzátartoznak a „harmadik erő” eszmei hátteréhez, gondolatvilágához és kifejezési formáikhoz: *kartezianizmus*, *coccejanizmus*, *puritanizmus*. Már egészen korai tanulmányai során Pápainak lehetősége nyílt megismerkedni a karteziánus és a coccejanizmus elméleteinek alapjaival. Mindkét előbb említett irányzat a vallási dogmák változásához járult hozzá:¹⁷ a kartezianizmus lényege a filozófia felszabadítása a teológia hatása alól, az egyházi tekintély megkérdőjelezése az ész javára, Descartes eszmevilágára támaszkodó racionalista teológia. Coccejus pedig az emberi akaratot vezeti be az üdvösség munkájába, a természetes észnek és az emberi gyakorlatban megtapasztalt igazságoknak biztosít helyet a teológiában. A coccejanizmusnak legjellemzőbb vonását a protestantizmus alapelvének felújítása képezte, mely szerint ugyanis a keresztény hitnek nemcsak tartalma, hanem alakja is, minden emberi tekintélytől függetlenül, kizárólag a Bibliából veendő. Korát megelőzve isten és ember viszonyára fordította a figyelmet.¹⁸ Az angol protestantizmus nyomán Európában is terjedő és nagy népszerűsége szert tevő puritanizmus is új, az egyház szertartásait, tanításait, külsőségeit, értem itt az uralkodó hierarchikus rendet (gondoljunk csak a presbiterianizmus bevezetésére),

kulációkkal és a Szentírás millenarista értelmezésével igyekeztek összekapcsolni”. SZENTPÉTERI: *i. m.* 19.

- 15 A másik, de szintén egy másfajta tudatosságra alapozott lehetőség Szentpéteri szerint, hogy Porcsalmi András a postramista kivonatolás egységesítő módszere jegyében helyezi egymás mellé a két eltérő szöveget, vagyis az eredetileg tartalmilag és formailag különböző munkákat formai szinten egységesíti, s ily módon az eltérő tartalmi jellegzetességek teljes mértékben másodlagosak. Uo. 398.
- 16 A reneszánsz világkép hagyományainak jegyében, a kora újkori eszmerendszerek talán egyik legnagyobb, de ugyanakkor alapjaikban a legalapvetőbb különbségekhez vezető közös pontja, hogy ugyanaz, az emberi sokszínűség miatt kivihetetlen intellektuális vágy fűti őket, vagyis egy olyan, mindenki által elfogadott, egyértelmű, megérthető világkép megkreálása, mely nem ad lehetőséget, sem pedig okot vallási vagy filozófiai vitákra. Uo. 16–17.
- 17 UNGVÁRI-ZRÍNYI Imre: *Erdélyi magyar kartezianizmus a 17. században (Descartes eszméi Apáczai Csere János műveiben)*. Kellék 1997. 8–9 sz. 157–176.
- 18 CZEGLÉDI Sándor: *A teológia tanítása a kollégiumban = A Debreceni Református Kollégium története*. Szerk. BARCZA József. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Bp., 1988. 534–592.

a személyes vallásosság lelki és gyakorlati oldalait (*pietas praxis*) is érintő megreformáló szeleket hozott magával.¹⁹

Az eszmék összecsapása, tudományosság és pietizmus ilyen jellegű eklektikus összecsapása és összefonódása vitathatalan eredményekkel járt függetlenül attól, hogy a kor tekintélyes tudói melyik irányzat mellett tették le a voksot, illetve milyen kombinált-kibékített változatát fogadták el a vitába szállt eszméknek. A kor „sorsfordító” eredményei között tartjuk számon az anyanyelvűséget az oktatásban, az anyanyelvű tudományosság, a szélesebb társadalmi rétegeket érintő népművelést/közművelést.

ORVOSTUDOMÁNY ÉS/VAGY IRODALOM

1690-ben adja ki Pápai Páriz Ferenc a *Pax*-sorozat legsikeresebb darabját, a „szegények patikája” (*medicina pauperum, pharmacopoea pauperum, thesaurus pauperum, armen pharmacopie*) műfajában születő *Pax corporist*. A *medicina pauperum* mint műfaj középkori gyökerekre nyúlik vissza. Kezdetben, a 16. századi Európában a művelt, de orvosi tudományokban képzetlen olvasók számára készültek, akik a maguk rendjén aztán gondoskodhattak családjuk, esetleg cselédségük egészségéről ezen könyvek segítségével. Grabarits István szerint az első, ebben a műfajban megírt orvosi könyv 1660-ból való, de sajnos csak töredékesen maradt fenn.²⁰

Pápai *Pax corporisa* a legelső teljes egészében fennmaradt, „eredeti”, azaz szinte visszanyomozhatatlan forrásokra és Pápai orvosi gyakorlata során megszerzett tudására alapozó orvosi könyv. „... TRACTA. Mellyet mind élő tudós tanítóinak szájokból, mind a régieknek tudós írásokból, mind pedig maga sok betegek körül való tapasztalásiból summáson öszveszedett, és sok ügyefogyott szegényeknek hasznokra, mennyire értelmesen, világosan magyar nyelven kiadott”.²¹ Két, Pápai Páriz Ferenc által jegyzett variánsal ismerkedhetünk meg, ugyanis az első kiadást 1695-ben követi egy „második” (harmadik), melynek szerkezetében, terjedelmében Pápai alapvető módosításokat eszközölt. Az első kiadás eredetileg hét könyvből állt, ehhez képest az 1695-ös kiadás más módosítások mellett már tartalmaz egy nyolcadik könyvet is, illetve a könyvek előtt, a bevezetők (ajánlás, előljáró beszéd) után Szatmár Némethi Sámuel, Csepregi T. Mihály, Enyedi István és M. Tóthfalusi Kis Miklós tollából származó üdvözlő verseket. Ez a második kötet izgalmas információkkal szolgál mind Pápai írói önértetéről, mind pedig a korabeli bevett, jogosulatlan utánnyomás gyakorlatáról, ugyanis az 1695-ös „második” kiadás előtt 1692-ben jelenik meg Lőcsén Brewer Sámuel kiadása az 1690-es első kiadás alapján, mely kiadást Pápai nem ismer el sajátjaként. A „második” (harmadik) kolozs-

19 BALOGH Judit: *Kérdések, hipotézisek, feladatok a XVII. századi magyar puritanizmus kutatása kapcsán = Fiatal egyháztörténészek írásai*. Szerk. FAZEKAS Csaba. ME BTK Újkori M. Tört. Tanszék, Miskolc, 1999. <http://mek.niif.hu/02000/02082/html/balogh.htm> (2015.01.25 16:07).

20 GRABARITS István: *A (késő középkori) kolostori receptektől a modern gyógyszerkönyvekig = Három orvostörténeti köszöntés. Tanulmánykötet Birtalan Győző, Karasszin Dénes és Szállási Árpád tiszteletére*. Johan Béla Alapítvány–Magyar Orvostörténelmi Társaság–Simmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár–Magyar Tudománytörténelmi Intézet, Bp., 2010. 82.

21 PÁPAI: *Pax corporis*.

vári kiadás bevezetőjének tanúsága szerint a lőcsei kiadvány a szerző beleegyezése nélkül látott napvilágot.

„A népszerű orvosi munka 1695. évi megbővített kolozsvári kiadását (RMK. I. 1474. sz.) a szerző losonczi Bánfi György erdélyi kormányzóhoz intézett ajánlással látta el, melyben ezeket írja: »most másodsor bővebben és szebb színben bocsátom világra (mert a lőcsei kiadást magaménak nem ismerem)«. A bőbeszédű címlapon azonban a szerző állításával ellentétben »az harmadszori kiadás szerepel«, amiből arra következtetünk, hogy a nyomtató M. Tótfalusi Kis Miklós, szembehelyezkedve a szerzővel, a lőcsei kiadást is elismerte”.²² Mind-ezeket figyelembe véve Gulyás Pál azt sem tartja kizártnak arra való tekintettel, hogy az ajánlás 1694. augusztus 2-án kelt, a Tótfalusi-féle kötet pedig csak 1695-ben jött ki, hogy létezett egy 1694-es kiadás is, melynek példányai eltűntek. Ha a 18. század kezdetén húzzuk meg azt a határvonalat, ahonnan már nem számoljuk a további kiadásokat, azt kell, hogy megállapítsuk, hogy Pápai orvosi könyve hihetetlen siker volt: összesen 11(12?)²³ kiadást számolhatunk össze, melyekből 4(5?) még a szerző életében látott napvilágot. Pápai Páriz Ferenc 1716-os halála után, 1747-ben jelent meg újra a *Pax corporis* Pápai Páriz András, a szerző fiának kezdeményezésére és költségén. Pápai Páriz András csak apró módosításokat eszközölt a szövegen, a tartalmi részekhez nem nyúlt, viszont elhagyta a második (harmadik) kiadás bevezető része utáni üdvözlő verseket. Az 1764-es kiadásig még ötször jelentette meg apja orvosi könyvét nyilvánvalóan az anyagi nyereség reményében, sőt bizonyosságában.

Feltevődik a kérdés, hogy milyen előzményei lehettek ennek a sikerkönyvnek?

Kabán Annamária *A magyar nyelvű tudományosság kezdetei*²⁴ című tanulmányában ír arról, hogy a magyar reneszánsz kezdeti szakaszában a világi tudományok terén is csak latin nyelvű szövegek születtek, majd a 16. század második felétől a humanizmusnak, a terjedő könyvnyomtatásnak és a reformációnak köszönhetően megkezdődik az anyanyelvűsége való átváltás, legyen itt szó anyanyelven írott szövegekről vagy anyanyelvre fordított latin vagy más nyelvű munkákról.

„Természetesen nem a mai értelemben vett tudományos művek még ezek. Szépirodalom, tudomány, tudománynépszerűsítés egybemosódik bennük. De mindenképpen ezek az első kísérletek egy-egy tudományág anyanyelven való megszólaltatására. Jelentőségüket elsősorban ebben kell látnunk”.²⁵

A természettudományok területén a 16. században az orvostudomány kapott figyelemre-méltó lendületet.²⁶ Balsaráti Vitus János neve merül fel először a sorban, aki *A magyar chirurgia, azaz a seb gyógyításának mestersége* címmel komoly sebészeti művet alkotott, ami azonban kéziratban maradt, és lappang. Ugyancsak ő írt a pestis megelőzésének módjairól: *De remediis pestis prophylacticis. (A pestis megelőző gyógymódjai)* (1564). 1577-ből származik Len-

22 GULYÁS PÁL: *A könyvkiadás Magyarországon a XVI–XVII. században (1527–1773)*. Magyar Könyvszemle II–IV(1944). 122.

23 Lásd az előző jegyzet kapcsán ismertetett Gulyás Pál által megfogalmazott hipotézist. Uo.

24 KABÁN ANNAMÁRIA: *A magyar nyelvű tudományosság kezdetei = Magyarul megszólaló tudomány. Apáczai Enciklopédiájának ösztönzése és példája a magyar tudományos nyelv és stílus megteremtésében*. Szerk. PÉNTÉK János. Lucidus, Bp., 2004. 13–20.

25 Uo. 13.

26 Uo. 13–14.

csés György *Ars medica* című nagyobb lélegzetű munkája, mely Pápai *Pax*-ának akár előzménye is lehetne, hiszen az orvostudomány több alágával, több területével is foglalkozik, és topográfiai alapon ugyanazt a fejtől a lábig terjedő felosztást követi könyvében, mely a korabeli külföldi latin szövegeknek és Pápai orvosi könyvének is sajátja. Ami figyelemre méltó ebben a munkában, és tanulmányunk eredeti célja felé mutat az, hogy Lencsés György is a holisztikus gyógyászat híve, és ekként is ír, vagyis test, lélek és szellem egészét vallja, s ennek értelmében nemcsak orvosi és gyógyszerészeti tanácsokkal lát el, hanem erkölcsi, vallási elmélkedéseket is közzétesz. Frankovics Gergely *Hasznos es fölötte szikseges könyv, az Isten fiainak es vtet felő hiueknek lelki vigasztalásokra es testi épöletökre* című könyve 1588-ban jelenik meg, nagyobb hangsúlyt fektet az olvasi lelki épülésére, mint testi felépülésére.

Külön fejezetet foglalnak el az orvosi könyvek történetében a herbáriumok, gyógynövény-tárak, melyek nemcsak orvosi, hanem nyelvészeti és botanikai szempontból is izgalmasak. Ezek között tartjuk számon Melius Péter *Herbarivumát*, mely 1578-ban jelent meg, és nagy hasonlóságot mutat a 16. században megjelent külföldi füveskönyvekkel, valamint Beythe András 1595-ből való *Füves könyvét*, mely Melius munkájának ádolgozása. És természetesen nem hagyhatjuk ki közvetlen előzményként Apácai Csere János *Magyar Encyclopædiáját* sem.

Ha mindezeket átgondolva megpróbáljuk ennek a nem könnyen meghaladható sornak, „rangsornak” a tetejére helyezni Pápai Páriz Ferenc *Pax corporisát*, azt kell összefoglalásként elmondanunk, hogy Pápai könyve messze a legteljesebb munka orvosi szempontból, hiszen az orvostudománynak nem csak egyes területeit tárgyalja, hanem a már fent említett fejtől lábig, azaz a *capite ad calcem* felosztás mellett kitér minden orvosi szakterületre, teljes kórtani, anatómiai, terápiás, gyógyszerészeti rálátást kínál a korabeli hagyományos rendszerű tudomány szintjén. Ugyanakkor ő is a holisztikus gyógyászat híve, vagyis test, lélek és szellem együttesében, és együttes gyógyításában hívó orvos, tudós, tanár és bölcsész.²⁷

„Az egészség mint egészség az ember két részeinek, testének és lelkének oly állapotja, melyben azoknak mindenikének akadály nélkül hasznát veheti. Innen aki az egészséget, mi legyen érteni akarja, értse, szükség, miben álljon az egész embernek mivoltja, mely e két részből áll”.²⁸

„Ellenben a betegség olyan állapot, melyben sem a lélek nem csendes, sem annak segítő társa, a test, nincsen az ő részei szerint jól állítva, hogy a léleknek is jó tanácsát kövesse, és egyéb munkáit nagy baj és akadály nélkül véghez vihesse”.²⁹

„Úgyhogy, hogy egy summába berekesszem: minthogy az emberi lélek, természeti szerint, a teremő Isten és a testi dolgok között oly köz természetű állat, hogy amint az egy Istennél semmi nagyobb és máltóságosabb

27 A korabeli orvosi képzés, illetve a külföldi orvosi karokra (Bécs, Wittenberg, Leiden, Franekert, Utrecht, Bázél, Halle, Jéna stb.) való beiratkozás előfeltétele a középfokú bölcsészvégzettség volt. Az orvosi könyvek szerzőinek nagy része nem orvos (lásd Melius Péter), hanem külföldön peregrinált prédikátor, pap, jogász. *Magyar művelődéstörténeti lexikon*. VII. Szerk. KÖSZEGHY Péter. Balassi, Bp., 2008. 362.

28 PÁPAI: *Békességet* 200.

29 Uo.

nincsen, úgy a lélek is minden testi dolgok felett való; és noha az ő testével egyesül és a lélekből és testből nem két személy, hanem egy léssen, mégis mindazáltal soha a lélek meg nem háboríttathatnék a testtől, ha az ő régi és őszinte épségében s egyenességében volna, melyet Istentől vött vala”.³⁰

A fenti részletek nagyon világosan láttatják azt a módot, ahogyan Pápai test és lélek viszonyát orvoscént és teológiában is képzett tanárként látja. Ami igazán izgalmas, és visszavisz minket a tanulmány elején ismertetett eklekticizmushoz, hogy Pápainál, mint már korábban említettem, nincs szó disszimulációról, könnyedén és hihetően megfér egymás mellett a modern tudományosság a vallásos eszmékkel. Ebben a szövegben nem érezhető az a fajta feszültség, mely sok korabeli tudományos, például politikai szöveg sajátja, melyekben a tartalom és a vallásos gyakorlatból átvett forma vagy a kegyességre jellemző beszédmód között ellentét érezhető. Ugyancsak ennek fényében érdekes megvizsgálni azt a módot, ahogyan Pápai a saját, az orvos szerepét látja a gyógyítás folyamatában.

„Tulajdonítani kell a jó orvosnak sokat: lehet bízni tudományához, hűségéhez, jámborságához; illik is az ilyenben megnyugodnimint Nagy Sándor Philippusban, de azonban munkájának jó végét s gyümölcsét egyedül az orvost és orvoslást mennyből kormányozó bölcs Istentől kell várni. Bizonyos dolog az, hogy azok a külső eszközök, melyekkel Isten élt sokszor a csudatétellel való orvoslásokban, magok természeti erejekkel nem munkálkodtanak, de legalább nem is ellenkeztenek természetek szerint a nyavalyának orvoslásával, egyszóval nem voltak kártevő eszközök. Mert azokkal való élés ugyancsak megfelelt a jó végnek, ha szintén azt oly hathatósan és készen nem segíthették is, mint maga az isteni csudatétel és erő”.³¹

Nyilvánvalóan összefügg ez a önarckép azzal a sokkal korábbra visszamutatató metaforikával és gyakorlattal, amely értelmében a gyógyítás aktusát kegyességi aktusként tekintették. Jézus az Áldott Orvos, a betegség fogalma a bűnnel, Istentől való elfordulással cseng össze, míg a gyógyulás a bűnbocsánatra, Isteni ajándéokra rímel, igazi isteni csoda.³²

Pápai Páriz Ferenc *Pax corporis*a nem csak egy rendkívül sikeres, minden társadalmi osztály számára hozzáférhető, és az író szándéka szerint használható orvosi könyv, hanem annak is kiváló példája, ahogyan a „harmadik erő” képviselői kibékítik egymással a vallásos gondolkodásmódot és beszédmódot a Descartes által hirdetett tiszta tudománnyal, vagy ahogy a tudományos, elsősorban gyakorlati használatra megírt szöveg olvasmánnyá, irodalommmá válhat. Teszi mindezt Pápai oly módon, hogy nem két ellentétes eszmevilág harcaként éljük meg a szövegeket, hanem egy, az ellentétek által teljes, ellentéteiben működőképes világként, ahol teljesen elfogadható a csodának tudományos értelmezése, oly módon, hogy sem a csoda

30 Uo. 201.

31 Uo. 195.

32 Köszönettel tartozom Korondi Ágnesnek, aki felhívta a figyelmem arra, hogy érdemes lenne a gyógyításnak ezen vetületével is foglalkozni.

„megismerhetetlensége” nem szenved csorbát, sem pedig a tudományos magyarázat nem sántít.

„A Krisztus ama vakon született embert akarván gyógyítani, nem kapa akármí sárt elő, hanem a maga nyálával csinála porból sárt, s azzal kené meg annak szeméit. Igaz dolog, hogy annak lelki értelme is volt, jelentvén, hogy a lelki szemnek vakságában nincsen jobb szemgyógyító ír a Krisztus szájából kijövő beszédnél, de az is való dolog, hogy az ember éh nyála igen jó a szemnek sok nyavalyáiban”.³³

MEDICINE AND/OR LITERATURE. FERENC PÁPAI PÁRIZ: *PAX CORPORIS*

Keywords: *Ferenc Pápai Páriz, Pax corporis, doctor, scientific*

The century in which Ferenc Pápai Páriz published his *Pax corporis* (1690), the first medical book in Transylvania, is very interesting from the point of view of the sciences. In the 17th century takes place a major change in the system of the sciences. They split into different disciplines, different subcategories such as exact sciences, sciences of nature, philosophy, literature, theology etc., and their hierarchy changes as well. The change does not happen from one moment to the other, it is a much more complicated transition meant to be researched, as the forms, themes and old models of religious expression are still to be used even when it comes about scientific works, their publication and popularization. Pápai's medical book represents a swift and valuable balance among medicine, theology and philosophy. Thus my questions are: How is this balance possible and what are its linguistic expressions in Pápai's *Pax corporis*? Is there any theoretical background to this scientific-religious way of expression?

MEDICINĂ ȘI/SAU LITERATURĂ. FERENC PÁPAI PÁRIZ: *PAX CORPORIS*

Cuvinte-cheie: *Ferenc Pápai Páriz, Pax corporis, medic, științific*

Secolul în care Ferenc Pápai Páriz a publicat *Pax corporis* (1690), adică prima carte medicală din Transilvania este nespun de interesantă din punctul de vedere a științelor. În secolul al 17-lea se petrece o schimbare majoră în sistemul științelor, acestea despărțindu-se în diferite discipline, diferite subcategorii cum ar fi științele exacte, științele naturii, filozofia, literatura, teologia etc, deasemenea se schimbă și hierarchia lor. Schimbarea nu se petrece dintr-un moment în altul, este o trecere complicată și menită de a fi cercetată, fiindcă formele, temele, tiparele de exprimare religioase utilizate în trecut, chiar și în prezentul secolului respectiv încă au un cuvânt de spus când vine vorba despre lucrări științifice, publicarea sau popularizarea acestora. Cartea medicală a lui Pápai reprezintă un tranzit foarte valoros fiind o combinație echilibrată dintre medicină, teologie și filozofie. Și chiar acest echilibru reprezintă nucleul întrebărilor mele: Cum este posibil și în ce constă acest echilibru între științific și religios, respectiv în ce forme lingvistice se manifestă în *Pax corporisul* lui Pápai? Dacă există un fundal teoretic pentru acest mod de exprimare științifico-religioasă, care este acesta și cum se manifestă în opera lui Pápai?

33 Uo. 196.